

„Suomen kirjakielen toinen perustaja“

Role Eliase Lönnrota při vývoji finského spisovného jazyka

Finsko procházelo v průběhu 19. století v mnoha směrech prudkým rozvojem. Přechod z područí švédského království pod carské Rusko v roce 1809 sebou přinesl nejen bezprostřední změnu politické situace, ale také oživení hospodářského a kulturního života. V duchu často připomínaného výroku Adolfa Ivara Arwidssona (1797-1858), švédsky píšícího historika, novináře a spisovatele, „*Svenskar äro vi icke längre, ryssar vilja vi icke bli, låt oss alltså bli finnar*“¹, se v této době ve Finsku začaly v souladu s děním ve zbytku Evropy probouzet požadavky na formování národní svébytnosti.

Tato národně-probuzenecká snaha se projevovala takřka ve všech sférách tehdejší společnosti a jejími nositeli byli v první fázi vzdělanci seskupení kolem univerzity v Turku, později v Helsinkách. Již od počátků tohoto obrozeneckého hnutí, sahajících až do 18. století a vážících se hlavně k osobě Henrika Gabriela Porthana (1739-1804), byl v duchu Herderovy filosofie národa kladen velký důraz jak na specifické studium materiální stránky lidových tradic. Projevoval se ovšem i obecnější zájem o lidovou slovesnost, literaturu, potažmo o jazyk jako takový, tedy o fenomény, které k sobě mají z podstaty věci velice blízko.

Takřka za zosobnění dobového bádání ve výše zmíněných oblastech lze považovat Eliase Lönnrota (1802-1884). Ačkoliv je nejvíce známý jako sběratel lidové slovesnosti a kompilátor „finského národního eposu“, Kalevaly, již jen fakt, že v letech 1854-62 působil jako profesor finského jazyka na helsinské univerzitě, svědčí o jeho výrazné filologické inklinaci. Cílem této studie je podkrýt tento aspekt Lönnrotova života a nastínit, jak Lönnrot svým dílem, názory a postoji ovlivnil vývoj finského spisovného jazyka.

Dialekty x spisovný jazyk

Přízviskem, které je k Lönnrotovu jménu někdy připojováno vzhledem k jeho filologicko-obrozeneckým snahám, tj. „*suomen kirjakielen toinen perustaja*“², odkazují badatelé k Mikaelu Agricolovi (asi 1510-1557), turkuskému biskupovi, jenž položil základy spisovné finštiny

¹ „Švédy již nejsme, Rusy se stát nechceme, staňme se tedy Finy.“

² „Druhý zakladatel finského spisovného jazyka“, viz Pulkkinen, 1972: 23.

svým překladem Starého zákona (*Se Wsi Testamenti*, 1548), sbírkou modliteb (*Rukouskiria Bibliasta*, 1544) či Slabikářem (*Abckiria*, 1543), tj. sbírkou základů protestantské věrouky. Význam Agricolova díla z jazykového hlediska tkví především v tom, že skrze něj došlo k vytvoření standardu spisovného jazyka, který se pak spolu s knihami rozšířil po celé zemi. Agricolova finština přejímala vzory ze švédštiny, němčiny a latiny, ať již na úrovni jednotlivých slov, tak celých větných konstrukcí.

Lönnrot se ve 30. letech 19. století ocitl v určitém slova smyslu ve stejné situaci jako Agricola přibližně o tři sta let dříve – zatímco posledně jmenovaný se musel zabírat problémem, jak obsah staronového náboženství zprostředkovat co největšímu množství čtenářů, Lönnrot to stejně řešil již od svých prvních pokusů o redigování lidové poezie. Klíčovou otázkou se v obou případech stalo, jakým jazykem se k lidem obracet.

Situace spisovné finštiny se od dob Agricoly až do Lönnrotových dnů příliš nezměnila – země si udržovala mnoho dialektů, které se od spisovného jazyka více či méně lišily. Spolu s obratem zájmu směrem k jazyku a lidové kultuře se ve Finsku tato otázka stala nakolik závažnou, že na počátku 20. let 19. století vypukl tzv. boj o nářečí (*murteiden taistelu*). Prvotní impuls k ní vyslal akademik Reinhold von Becker (1788-1858), jenž vyzdvihoval krásu východních nářečí, obzvláště pak svého vlastního z kraje Savo, které „*piti [...] täyteläisempänä ja säännönmukaisempänä kuin länsisuomalainen*” („považoval za bohatší a pravidelnější než západofinské”; Pulkkinen, 1972: 13). Jejich větší „původnost”, tvarovou jednoduchost a méně výpůjček staví do kontrastu se západními nářečími ovlivněnými latinou a švédštinou.

Další výraznou osobností, jež se zapojila do boje o nářečí na straně odpůrců dosavadní západofinské hegemonie, byl nadšený příznivec Herderových myšlenek Carl Axel Gottlund (1796-1875), jazykovědec, novinář a sběratel lidové poezie. Prosazoval myšlenku, že každý by měl psát, jak mluví (Pulkkinen 1972: 16), a touto zásadou se řídil také při redigování sebrané lidové poezie (Lauerma 2004: 155-156), během kterého nechával zachované nářeční rozdíly a neuchyloval se ke „standardizaci” sesbíraného materiálu.³

Jak Reinhold von Becker, tak Carl Axel Gottlund byli Lönnrotovými učiteli na univerzitě v Turku, později v Helsinkách, a právě jejich myšlenky o jazyce a přístup k lingvistickým otázkám na něj měly nejvýraznější vliv, Lönnrot například po vzoru von Beckera tíhl k nářečím kraje Savo. Na druhou stranu ale k dialektům přistupoval čistě utilitaristicky, s ohledem na to, co z nich by se dalo použít při obnově spisovného jazyka, jenž od dob Agricoly již velice zastaral a vyžadoval např. nová slova pro popis nových skutečností (Karhu 2002: 67).⁴

³ Gottlundova sbírka *Pieniä runoja Suomen pojille ratoxi 1, 2* (1818-1821) byla vůbec první tištěnou sbírkou finské lidové poezie.

⁴ Anekdoticky v tomto směru vyznívá fakt, že při ustanovující schůzi *Suomalaisen kirjallisuuden seura* (Společnosti

Při redigování sesbíraného kalevalského materiálu by ovšem byla Lönnrotovi Gottlundova volnost, až anarchičnost, v přístupu k pravopisným otázkám spíše na škodu: měl totiž vždy v úmyslu básně vydat a chtěl, aby si je mělo možnost přečíst co nejvíce lidí (Hämäläinen 2002: 384), k čemuž byla jistá míra standardizace nutná. Lönnrotovým vzorem se v tomto ohledu tedy nestal Gottlund, nýbrž Zacharias Topelius st. (1781-1831), který se zabýval sběrem lidové poezie v Pohjanmaa hlavně mezi lety 1810-20. Topeliova metoda spočívala v normalizování sesbíraného materiálu; nejednalo se však o „opravu“ nářečních rysů, spíše o jejich přiblížení spisovnému jazyku (např. *viiään* > *vieään*, srov. spisovné *viedään*; nevládalo se tedy „d“, typický prvek západních nářečí). Ačkoliv pak výsledné tvary zcela neodpovídaly ani nářečím, ani spisovné normě, byly podle Lönnrota obecně srozumitelnější než rozvolněné formy Gottlundovy. Lauerma (2004: 156) tento Lönnrotem zvolený přístup shrnuje následovně:

Ratkaisu on puhtaasti käytännöllinen – tarkoituksena oli varmentaa runojen mahdollisimman laaja ymmärtäminen – mutta se muotoutui samalla Lönnrotin kielen uudistustyön lähtökohdaksi.

Jednalo se o čistě praktické rozhodnutí – šlo o to zajistit co možná nejširší pochopení básní – ale stal se z něj zároveň výchozí bod Lönnrotovy práce za obnovu jazyka.

Jakožto tvůrce Kalevaly byl Lönnrot dobře obeznámen s možnostmi vyjádření, která východofinská nářečí skýtají, a hájil se proto proti útokům konzervativní kritiky, vedené Kustou Renvallem (1781-1841). Tento konzervativní kritik obhajoval pozici do té doby převažující agricolovské finštiny jakožto základu spisovného jazyka, nebyl ale proti jeho dalšímu vývoji i za přispění východních nářečí (Pulkkinen 1972: 19).

Jedním z milníků v tomto jazykovém boji bylo vydání Kalevaly v letech 1835, potažmo 1849. Obzvláště tzv. Nová Kalevala, náležitě upravená a po jazykové stránce „normalizovaná“ Lönnrotem, umožnila, aby se široká finská veřejnost seznámila s množstvím východofinských slov a dostalo se jí povědomí o bohatství východních nářečí (Pulkkinen 1972: 24).

Nová slova

Jak již bylo naznačeno výše, Kalevala do spisovné finštiny uvedla mnoho slov původem z východofinských dialektů. Jak je ovšem známo, mnoho básní, které posloužily jako stavební materiál pro Novou Kalevalu, nebylo východofinské, resp. karelské provenience, ale byly sesbírány

pro finskou literaturu) v únoru 1831 ještě slovo „kirjallisuus“ (literatura) finština neznala. Navrhl jej až brzy na to Elias Lönnrot.

Lönnrotovými žáky v Ingrii a Estonsku.⁵ Tuto skutečnost sám Lönnrot nepovažoval za problém, naopak – cílem jeho a dalších jazykových obrozenců (fin. *sanaseppät* či *kielenviljelijät*) té doby bylo obohatit slovní zásobu spisovného jazyka, rozšířit tím její výrazový repertoár a v neposlední řadě ji “očistit” od cizích výpůjček hledáním domácích ekvivalentů. Sám Lönnrot se při tom nechal inspirovat jak právě estonštinou, tak mimo jiné laponštinou (Pulkkinen 1972: 25).

Lönnrot se také věnoval vytváření vlastních neologismů a – jak podotýká Eino Karhu (2002: 68) – byl v tom neobyčejně úspěšný: většina slov, které navrhl, se stalo součástí běžného finského jazykového úzu. Po vydání *Nové Kalevaly* se věnuje vytváření objemných publikací v osvícenecko-obrozeneckém duchu: v roce 1858 vychází *Kasvikon oppisanoja* (Slovník botanických termínů), seznam botanických termínů ve finštině, latině a švédštině, následován dílem *Suomen Kasvisto* (Finská flóra, 1860). Lönnrot se dále věnoval rozšiřování slovní zásoby v oblasti společensko-právní, mimo jiné svým překladem *Juridisk handbok för medborgerlig bildning* J. Ph. Palména (Právní příručka pro vzdělávání občanů, 1859, finsky 1863). Krom toho jím vymyšlená slova obohatila terminologii lingvistickou a matematickou. Mimo již zmiňovaný termín „*kirjallisuus*” (literatura) tak díky Lönnrotovi finská slovní zásoba získala výrazy jako: *kasvisto* (flóra), *haaste* (výzva, vyzvání), *rikoslaki* (trestní právo), *erisnimi* (vlastní jméno), *lause* (věta), *monikko* (množné číslo), *sija* (pád), *kolmio* (trojúhelník), *kuutio* (krychle) a mnoho dalších (Pulkkinen 1972: 26).

Dalekosáhlý význam pro slovní zásobu spisovné finštiny měla Lönnrotova práce slovníkářská. Jeho největším dílem v tomto ohledu byl *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (Finsko-švédský slovník) z let 1867-1880, jenž si dlouho udržel postavení nejrozsáhlejšího slovníku finštiny⁶, mimo jiné z toho důvodu, že v něm Lönnrot do jazyka uvedl tisíce nových, do dnes používaných slov, např. *alkuperä* (původ), *kansallisuus* (státní příslušnost), *nyky aika* (současnost), *runoelma* (báseň), *tasavalta* (republika) aj. Neboli, slovy Pulkkinena (1972: 28):

„*Kirjoittipa nykyajan suomalainen mistä aihepiiristä tahansa, hän ehtimiseen tarvitsee Lönnrotin uudissanoja.*“

„*At' již píší současní Finové o jakékoliv problematice, neustále potřebují Lönnrotovy neologismy.*“

Lönnrot-novinář

⁵ V této činnosti vynikal D. E. D. Europaeus (1820-1884).

⁶ Prakticky až do vydání *Nykysuomen sanakirja*, jehož první část vyšla v roce 1951.

Žurnalistická činnost Eliase Lönnrota zůstává mnohdy ve stínu jeho zásluh na poli sběru a bádání o finské lidové poezii, resp. jeho aktivity ryze lingvistické. Nebýt ovšem této stránky jeho života, mnoho změn, které se Lönnrotovým přičiněním událo ve spisovné finštině, by do ní možná vůbec neproniklo.

Lönnrot coby novinář působil po velkou část svého života, ať již ve vlastním, prvním finskojazyčném, časopisu *Mehiläinen* (Včela, 1836-37 v Oulu, poté obnoveno v Helsinkách v letech 1839-40), či v jiných finsky píšících periodících, např. Snellmanově provenkovsky zaměřeném týdeníku *Maamiehen Ystävä* (Rolníkův přítel, vydávaný 1844-55 v Kuopiu).

Během své novinářské kariéry publikoval Lönnrot mnoho článků, jež se obvykle nesly ve vzdělávacím tónu a byly určeny vzdělanějším vrstvám společnosti. V *Mehiläinen* byly ovšem otišřovány také úryvky z lidových básní a dalších drobných žánrů, jako jsou pohádky, pořekadla a hádanky. Lönnrot se i přes kritiku svých odpůrců – obzvláště Kusty Renvalla, ale také Carl Axela Gottlunda – rozhodl své noviny psát jazykem, jenž sice stále pevně spočíval na západofinském úzu (především na morfologické rovině), lexikálně a syntakticky je na něm ovšem patrný silný vliv východních nářečí. Obecně se dá říct, že byl zastáncem syntetické a aglutinační povahy finštiny a prosazoval všechny její výrazové prostředky. Nejvýraznějšími prvky, které takto Lönnrot šířil mezi širší čtenářskou veřejnost, bylo např. užívání koncovky *-vAt* ve 3. os. mn. č. imperfekta a podmíňovacího způsobu; dále dosáhl „vzkříšení“ abesivních a prolativních tvarů (např. *talotta*, *meritse*), zavedení reflexivních tvarů sloves, neexistujících v západních nářečích; sám užíval dvojí tvary akuzativu osobních zájmen (*meidän* i *meidät*, *teidän* i *teidät* apod.) či se pokoušel ze zkušenosti z příbuzných jazyků do finštiny zavést tzv. inchoativní slovesa (*inkoatiiviverbit*)⁷ (např. *käyskätä* = *ruveta käymään*, začít chodit) (Pulkinen 1972: 29).

Na větné rovině Lönnrot varoval před bezdůvodným napodobováním švédské syntaxe: má se psát jednoduše; vadilo mu např. nadužívání osobních zájmen a předložek tam, kde má finština k dispozici pádovou koncovku (např. „*myydä julkisen uloshuudon alla*“ > „*myydä julkisella huutokaupalla*“ (prodat ve veřejné dražbě)). Ačkoliv si byl sám Lönnrot vědom toho, že změny v této oblasti nedosáhne ze dne na den, jeho vytrvalá žurnalistická snaha o prosazení těchto principů přispěla ke zjednodušení syntaxe a zpřístupnění textů širší veřejnosti (Pulkinen 1972: 29).

Elias Lönnrot byl po Mikaelu Agricolovi druhým mužem, který výrazně ovlivnil vývoj a tím i současnou podobu finského jazyka. Přispěla k tomu jak jeho činnost coby folkloristy a angažovaného žurnalisty, tak především jeho snaha o pozvednutí finštiny mezi jazyky, které si s

⁷ Slovesa označující počátek děje.

ničím nezadájí s ostatními kulturními jazyky Evropy.

Zdroje:

Hämäläinen, Niina: *Elias Lönnrot's first Kullervo poem and its folk-poem models*, in: Honko, Lauri (ed.): *The Kalevala and the World's Traditional Epics*, Finnish Literature Society, Helsinki 2002, s. 364-387

Karhu, Eino: *Vaatimaton Elias Lönnrot*, in: Laaksonen, Pekka; Piela, Ulla: *Lönnrotin hengessä*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2002, s. 58-75

Lauerma, Petri: *Aluemurre vai murteiden yhdistelmä?*, in: Huumo, Katja; Laitinen, Lea; Paloposki, Outi (ed.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2004, s. 136-176

Pulkkinen, Paavo: *Nykysuomen kehitys*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1972, 216 s.